
Žamila-Andela KOLONOMOS

U BORBI OD PRVOG DANA

Rodena je u Bitolju 18. juna 1922. godine od oca Isaka Kalefa Kolonomosa i majke Esterine Samuel Fransez, iz Skoplja. Imali su petoro dece: Žamilu, Belu, Rašelu, Kalefa i Menahema.

Majka Esterina je umrla marta 1941. od srčanog udara. Otac Isak bio je direktor Francusko-srpske banke, sestra Bela udata 1942. godine za Moisa Kasorla sa bebom od tri meseca, Kalef, Menahem i Rašela, učenici, svi su stradali u logoru Treblinka. Baba Damila, baba Rahel i deda Samuel, sa celom rodbinom, su takode stradali u logoru Treblinka 11. marta 1943. godine. Od uže i šire porodice samo je Žamila preživela Holokaust.

Završila je francusku školu 1940. godine u Bitolju. Od 1941. do 1945. učestvovala je u Narodnooslobodilačkom pokretu u Makedoniji. Kako se razvijala borba i uvećavao broj boraca i stvarale nove jedinice tako je i Žamila napredovala – od pomoćnika komesara čete, zatim bataljona i brigade dospela je do zamenika političkog komesara 42. divizije Jugoslovenske armije.

Posle rata bila je politički funkcioner: narodni poslanik u više saziva, predsednik Saveza ženskih društava, Saveta za brigu i vaspitanje dece, Saveza boraca i drugih. Penzionisana je kao član Saveta Republike Makedonije.

Godine 1961. diplomirala na Filozofskom fakultetu i bila izabrana za docenta Katedre za romansku filologiju. Godine 1962–1963. u

Parizu na Sorboni u „Ecole des Hautes Etudes“, sa mentorom profesorom Izraelom Revahom izradila rad „Les paroles judeo-espanjol de Bitola (Monastir) et Skopje (Üsküb)“. Autor je više objavljenih radova o judeo-espanjol jeziku i članaka o učešću Jevreja u NOB i o životu Jevreja u Bitolju. Autor je Zbornika dokumenata „Evreite vo Makedonija vo vtora svetovna vojna 1941–1945“, knjige „Poslovice, izreke i priče sefardskih Jevreja Makedonije“, urednik je knjiga „Sefardski odglasi“, „Cvetovi vo Plamen“ (dokumenti o učešću omladine u NOB), „Zbirke poslovice sefarskih Jevreja Bosne i Hercegovine“, recenzent knjiga „Žene u NOB“, „Bitolski Jevreji“, „Estreja Ovadja Mara narodni heroj“ i drugih. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. i više vojnih i mirnodopskih odlikovanja i priznanja.

Aprila 1941. godine Nemci su zauzeli Bitolj posle kratke pucnjave. U našoj kući bio je i haham Ham Zaharija, koji je došao da uzme kandilo koje je gorelo povodom smrti moje majke, marta meseca. Nije hteo da se zadrži dok se situacija ne smiri. Povremeno smo slušali rafale mitraljeza. Sišli smo u podrum i sa malog prozora videli kako se pred zgradom Francusko-srpske banke zaustavio motocikl sa znakom SS. Prilično smo se uplašili. Otac je predložio da se što pre spakujemo i predemo u našu kuću u blizini. Vrlo brzo stigla je i bugarska fašistička vojska. Za nas Jevreje počeli su crni dani. Zajedno sa Nemcima opljačkali su sve jevrejske radnje i mnogo stanova. Pojavili su se natpisi „Jevrejima, Ciganima i psima zabranjen ulaz“. Mog oca su, kao direktora Francusko-srpske banke, Nemci silom odveli da otvori trezor banke, koja je odmah opljačkana. On je ostao bez posla i, kao ostali Jevreji isterani iz svih službi, ostao je bez penzije. Doneto je, s potpisom bugarskog cara Borisa, preko 42 zakona, zabrana i naredbi protiv Jevreja. Zatvorene su sve radnje, zabranjene su sve ekonomske, kulturne i društvene aktivnosti. Konfiskacija imovine bila je svakodnevna. Ostali smo bez sredstava za život, prodavalo se sve što nije opljačkano: porodični nakit, burme, devojačke spreme. Solidarnost među Jevrejima bila je na visokom stepenu. Dobili smo žute Davidove zvezde, a zabranjeni su nam izlasci iz grada i putovanja. Kao pripadnici Hašomer Hacaira, skoro svi pristupili smo Narodnooslobodilačkom pokretu. Jevreji nisu imali izbora pa je preko 20% stanovništva na razne načine pomagalo NOP u Bitolju. Čuvanje ilegalaca, partizana, ranjenika, ilegalni sastanci, skladištenje prehrambenih artikala, štampanje letaka u kući Pepo Hasona, rasturanje

letaka po gradu i druge zabranjene aktivnosti obavljane su po jevrejskim kućama, a obavljali su ih jevrejski omladinci. Radilo se skoro legalno jer nije bilo špijuna u jevrejskim naseljima.

Teror bugarske policije bio je sve suroviji, a strah stanovništva sve veći. Narodnooslobodilački pokret sporo se razvijao. Nije bilo mogućnosti da se udovolji želji mnogih omladinaca za odlazak u partizanske odrede.

Marta 1943. još nismo znali za postojanje logora smrti. U novinama se ništa nije objavljivalo o represalijama i deportacijama. Sa rodbinom u inostranstvu i jevrejskim zajednicama komunikacije su bile prekinute. Bugari su širili vesti da će mobilisati omladince za rad u Bugarskoj. Svi smo bili veoma uznemireni. Ležali smo obučeni, svetla se nisu gasila noću, šili smo torbe i pekli hleb, za svaki slučaj. Preneta je poruka da svako ko može da se skloni ili prebaci u Grčku ili Albaniju da to uradi što pre, a vezu sa partizanima će dobiti kasnije. Međutim, mali broj omladinaca je uspeo da napusti grad. Salamon Sami Sadikario, Albert Ruso i Albert Kasorla sklonili su se kod Borisa Altiparma. Ja sam od Bore Miljovskog dobila adresu gde da se sklonim. Dana 9. marta sakrila sam se u kiosku Bogoja Siljanovskog, invalida sa jednom nogom, gde sam provela noć. Ujutro sam se vratila kući da priprelim ručak, uredim i nahranim šlogiranu babu i spremim svakome po mali ranac sa jednom presvlakom. Moj otac nije imao gde da se skloni sa šlogiranom majkom i maloletnom braćom i sestrom. Niko nije pretpostavljao masovnu deportaciju u Poljsku i potpuno uništavanje jevrejskog stanovništva.

Uveče sam ponovo pošla u kiosk. Nismo se ni pozdravili, misleći da ću ujutro ponovo da se vratim kući. Sa sobom sam povela Estelu Levi, da ne budem sama. Kiosk je bio blizu bugarske policije. Tu su agenti i policajci dolazili da kupuju cigarete. Kiosk veličine oko tri metra kvadratna bio je podeljen na dva dela, jedan prodajni i drugi, odvojen rogozinom, kao ostava. Tu smo sa još dva ilegalca proveli noć. Nije bilo mesta da se ispruže noge, bili smo bez vode, hrane, svetla, grejanja i bez sanitarnog čvora. Drhtali smo od hladnoće i straha, u mraku. Čekali smo zoru, nismo spavali. Posle pola noći čuli smo neku užurbanost, govor, topot konja i kola. Nešto se spremalo a nismo znali šta. Uskoro smo čuli jaku buku, kao grmljavinu. Postepeno, počeli su da se raspoznaju glasovi, povici, molbe, preklinjanja, plač žena i dece, čak molitve „Šema, Israel“. Ti krici su nam cepali dušu i srce. I dan-danas ih slušamo u noćima košmara. To je događaj koji ne mogu da zaboravim. Počele smo i mi da plačemo, zaključane. Nismo mogle da izađemo, u kiosku

nije bilo prozora. Kroz ključaonicu smo videli da pada sneg u velikim pahuljicama. Čule su se naredbe policajaca: „Brzaj, brzaj“. Vrisak se postepeno udaljavao prema centru grada, kolona se uputila prema železničkoj stanici i uskoro je nastala tišina, kao da je grad mrtav.

Jedanaestog marta niko nije izlazio na ulicu, nije došao ni naš gazda. Celi dan proveli smo u iščekivanju. Uveče je došao Bogoja sa Pavlom, sekretarom Mesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije Estrejom Ovdaja, Adelom Faradi, Rozom Kamhi i Đokom Tapandievskim. Oni su bili sakriveni u jednom dućanu u Jevrejskoj mali i videli sve postupke fašističkih policajaca i vojnika pri skupljanju i odvođenju Jevreja. Oduzimali su im novac, čebad, čak i kapute. Mogli su da ponesu samo po jedan zavežljaj. Bolesnike i nemoćne starije osobe trpali su u kola koja su vukli stari konji. U opštoj panici Jevreji su zauzimali mesta u žalosnoj povorci, ne znajući šta im se dešava. Tek 1945. godine saznali smo da su bili utovareni u stočne vagone, odvedeni do Skoplja i strpani u skladišta duvana u Monopolu, kao u privremeni logor. Tu su naši dragi sunarodnici doživeli nečuvene muke; glad, žed, nehigijenu, hladnoću, bolesti, gušenja usled nedostatka vazduha i zakovanih prozora i smrada. Strpani su jedni preko drugih i tako živeli do aprila meseca kad su predati Nemcima. Deportacija je izvršena u nekoliko grupa. Čim su stigli u Treblinku strpani su u tobožnja kupatila, odmah ugušeni i potom spaljeni. Nijedan nije preživio. Ugasile su se zauvek jevrejske zajednice Bitolja i cele Makedonije.

U kiosku smo se nas pet Jevrejki krile mesec dana, čekajući vezu sa partizanima. Tu su stalno dolazili bugarski policajci i agenti da kupuju cigarete. Zadržavali su se pričajući sa gazdom i psujući. Sve smo to slušale. Delila nas je samo slaba rogozina. Nismo smeje glasno da dišemo, da se zakašljemo ili da hodamo. Ako bi se čulo i najmanje škripanje trulih dasaka, Bogoja je lupao šakama i glasno se smejavao da kamuflira zvuk. On nije smeo ništa da nosi sa sobom da bugarska straža ne bi posumnjala. Vodu je donosio u malom sudu, a povremeno, malo hleba uvijenog u nogavici presečene noge. Užasno smo gladovale. Dućančić je počeo da zaudara na nečistoću i agenti su počeli da sumnjaju. Gazda je obećao da će da očisti i okreči. Pre nego što smo napustile kiosk, Adela Faradi i ja morale smo da uzmemo dragocenosti koje su naši ostavili. Izložile smo se velikoj opasnosti i pukim slučajem nismo otkrivene. Na žalost, sve je palo u ruke policije tako da ni mi ni NOP nismo imali koristi. Dve večeri krile smo se kod Pavla, a preko dana smo bile zatvorene u jednom dolapu. U međuvremenu Bogoja je okrečio kiosk i

pokazao policiji da je prazan. Vratile smo se u kiosk bez hrane, vode i pokrivača i ostale u sedećem stavu. Istreja Ovadja se razbolela i dobi- la visoku temperaturu. Nismo imali vode da joj damo, a o lekovima ni- smo ni razmišljale. Sva se tresla od groznice, grlile smo je da je zagre-

*Članska karta Saveza komunista Jugoslavije
ŽAMILE KOLONOMOS (gore) i ŽAMILA kao borac
narodno-oslobodilačkog pokreta u Kičevu
1943. godine (fotografija desno)*

jemo. Molile smo da nas što pre spasi i pošalju u partizane. Posle dosta natezanja i diskusije, zahvaljujući našoj upornosti, došla je patrola da nas uzme. Lozinku i mesto gde treba da se nade- mo sa kuririma dobila je samo Roza.

Zahvalile smo Bogoju i jedna za drugom izašle iz kioska. Na jednoj raskrsnici izgubile smo vezu sa Rozom. Našle smo se u teškoj situ- aciji, ne znajući kud treba da idemo. Setila sam se stana Bore Miljovskog, na suprotnom kraju grada. Počeo je policijski čas.

Čekale smo u njegovoj kući. Najzad se po- javio i brzo nas odveo u kuću Elen Skobern, opet na drugom kraju grada. Srela nas je policijska

patrola – jedva smo se izvukle. Elen nas je smestila u praznu šupu u dvorištu. Tu smo se smrzavale dva dana, dok nije stigla nova veza. Dobile smo lozinku i mesto sastanka. Trebalo je ponovo preći ceo grad, do parka. Zahvaljujući tome što sam dobro poznavala taj deo grada, sporednim uličicama stigle smo na ugovoreno mesto. Tu smo čekale dva sata, sedeći na snegu pokraj jednog žbuna. Prolazila je policijska patrola na konjima osvetljavajući park jakom lampom. Pokrile smo glave kaputima, jedna uz drugu, svetlost je prošla pored naših nogu, nisu nas videli. Najzad smo s velikim zadocnjenjem začuli zviždukanje pesme „Lili Marlen“. Stigle smo do partizanskih kurira i brzim koracima pošle prema grčkoj granici. U međuvremenu Rozu je uhvatila policija. Nastala je velika provala. Uhapšeni su naši spasoci Bogoja, Pavle i Boro Miljovski. Mi smo takode bile provaljene, no van kandži policije.

U partizanskom odredu „Damjan Gruev“, aprila 1943, srele smo grupu jevrejskih mladića. Svi su pitali šta je sa našima. Nismo znale šta se desilo posle deportacije iz Skoplja. Dobar drugarski prijem i osećaj da ćemo se boriti protiv nacista, neprijatelja Jevreja, ohrabrio nas je. Nas desetak partizana, Jevreja skupili smo se i dali zakletvu da ćemo biti dobri i hrabri borci.

Supružnici ŽAMILA KOLONOMOS i AVRAM SADIKARIO, 2000. godine

Bugarska propaganda je širila vesti da u partizanima ima malo Makedonaca i da je većina Vlaha, Jevreja i komunista. A postojala je i fama da Jevreji nisu dobri borci, da su kukavice. Naprotiv, svi smo bili primerni, pošteni i hrabri, svi smo imali odgovorne funkcije u vojnim jedinicama. Estreja Ovadja je proglašena za Narodnog heroja Jugoslavije i svi smo dobili visoka vojna odlikovanja. Nas jedanaest Jevreja iz Makedonije nosioci smo Partizanske spomenice 1941. godine. Morali smo da izdržimo mnoge borbe sa Nemcima, Italijanima i balistima.

Aprila 1943. na grčku slobodnu teritoriju, gde smo se privremeno odmarali, stigla je grupa od desetak veoma iscrpljenih mladića. Tražili

su vode. Dala sam im čuturicu. Dok su pili, jedan je iz torbice izvadio maces. Ja sam se uzбудila i na ladinu pitala da nisu možda Jevreji, na šta su potvrdno odgovorili, isto na ladinu. Rekli su da su deportovani Jevreji iz Soluna i da su jedva pobjegli. Njihov voda se žustro raspravljao sa našim komandantom. Dali su znak da se vraćaju. Ja sam otrčala da pitam zašto se ne primaju u naše jedinice. Odgovorili su mi da je dogovor sa rukovodstvom grčkih partizana da se njihovi borci šalju u njihove jedinice. Nemci su bili u blizini i verovatno su pali u njihove ruke. Bila sam utučena. Posle rata u Solunu sam se raspitivala o njihovoj sudbini, ali niko nije znao ništa o njima, čak ni oni koji su bili u grčkim jedinicama.

Još jedan slučaj me je veoma potresao. Marta 1943. u Skopskoj Crnoj Gori, sedamnaest skopskih mladih Jevreja čekalo je više dana na vezu za odlazak u partizane. Kuriri se iz nepoznatih razloga nisu pojavili, iako im je bilo obećano da će doći. Svi su pali u ruke policije, odvedeni su u logor Monopol i završili u Treblinku.

Svi oni koji su gromoglasno govorili za vreme i posle rata da Jevreji nisu hteli da idu u partizane i da se bore protiv fašizma mogu biti posramljeni samo zbog ova dva „slučajna“ događaja. A bilo je i drugih.

Prva Makedonsko-kosovska udarna brigada pošla je februara 1944. da proširi slobodnu teritoriju okupiranu od bugarske fašističke vojske. Bila je velika zima s vetrovima, vejavicama i mnogo padavina. Policija i vojska brzo su nas otkrile, jer smo ostavljali tragove na snegu. Zajedno sa nemačkim jedinicama opkolili su nas. Ofanziva je trajala petnaest dana. Stalno opkoljeni, probijali smo obruče i danonoćno vodili borbe. Bez odmora, bez hrane, slabo opremljeni i obučeni, po dubokom snegu, po vrhovima planina, počeli smo da posustajemo. Prvi put sam videla šta znači bela smrt. Iznemogli borci bi se sakrili iza nekog žbuna u nameri da se odmore. Tu bi zaspali i smrt bi brzo došla. Silom smo terali borce da se kreću. Mnogi su imali halucinacije. Videli smo ih kako se smeju, sa ispruženim rukama kao da se greju, neki su sekli ranać ili odeću, misleći da je hleb. Ni mene nije mimoišla opasnost. Mislila sam da čujem lavež pasa. Gledam kako se približavamo kućama i jedem pečeno meso.

U teškim partizanskim borbama i situacijama više puta mi je spasavao život Čedo Filipovski – narodni heroj, koga sam zvala „moj spasitelj“. Često se izlagao životnoj opasnosti spasavajući me. Još jednom je brzo reagovao i zamolio engleskog oficira iz vojne misije brigade da mu da kocku šećera. Nije odbio. Ta kocka šećera me je osvestila. Došla

nam je pomoć Druge i Treće makedonske brigade koje su preuzele borbe sa Nemcima i Bugarima. Mi smo prešli na grčku slobodnu teritoriju. Ostala sam bez cipela; raspale su se od vlage. Uvijala sam noge krpama. Pojavila se rana na nozi. Lekar je dao pesimističku dijagnozu nemajući lekova. Pomogla mi je baba melemom od voska, zejtina i trave.

Bilo je mnogo teških događaja koje sam preživela 1944. godine. Početkom 1945. demobilisana sam i radila u Pokrajinskom komitetu antifašističke omladine. Udata sam se za mog „spasitelja“, ali nismo imali sreće. U junu mesecu 1945. godine poginuo je na zarobljenom motociklu, kao komandant 48. divizije. No ubrzo, 27. jula 1945. godine rodila sam ćerku koja me je održavala u životu posle gubitka cele porodice i supruga. Nesreće su me i dalje pratile. Godine 1963. poginula mi je ćerka u osamnaestoj godini, u skopskom zemljotresu.

Doživela sam penziju i starost sa puno dobrih i loših događaja. Udata sam za dr Avrama Sadikarija, imamo sina Samuela koji je doktor nauka, profesor na Medicinskom fakultetu, oženjen je i ima dve ćerke, Hanu i Leu, koje su sada u Izraelu.

Da bi se preživeo Holokaust trebalo je mnogo hrabrosti, izdržljivosti i sreće, a i sreće da se sretnu ljudi koji su bili voljni da pomognu.